

DOSTONCHILIK SAN'ATIDA USTOZ - SHOGIRD MUNOSABATLARI

Suvonova Ozoda Shuhrat qizi

Tarix fakulteti Madaniyat va san'at muassasalarini tashkil

etish hamda boshqarish yo'nalishi 308-guruh talabasi

88 583 19 02

Annotatsiya

Mazkur maqolada maqolada o'zbek xalq musiqa ilodida dostonchilik san'atining o'ziga xos xususiyatlari va ustoz - shogird munosabatlari haqida fikr mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: folklor, baxshi, doston, terma, doston turkumi, tasnif, tipologiya, noma, ichki ovoz, ustoz-shogird.

Abstract

In this article, the article discusses the unique features of the epic art and the teacher-student relationship to the tune of Uzbek folk music.

Key words: folklore, bakhshi, epic, terma, epic series, classification, typology, name, inner voice, master-disciple.

Абстрактный

В данной статье рассматриваются уникальные особенности эпического искусства и отношения учителя и ученика к мелодии узбекской народной музыки.

Ключевые слова: фольклор, бахши, эпос, терма, эпический ряд, классификация, типология, имя, внутренний голос, мастер-ученик.

O'zbek milliy qadriyatlarining yuksak darajada taraqqiy etishida uning xalq og'zaki badiiy ijodi an'alaridan oziqlanganligi, ya'ni folklor va ma'naviy qadriyatlarimiz orasidagi izchil davom etib kelgan o'zaro aloqadorlik ham muhim ahamiyat kasb etgan. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Xalqning ma'naviy ruhini mustahkamlash va rivojlantirish – O'zbekistonda davlat va jamiyatning eng muhim vazifasidir. Ma'naviyat shunday qimmatbaho mevaki, u

bizning qadimiy va navqiron xalqimiz qalbida butun Insoniyatning ulkan oilasida o‘z mustaqilligini tushunib yetish va ozodlikni sevish tuyg‘usi bilan birgalikda yetilgan. Ma’naviyat insonga ona suti, ota namunasi, ajdodlar o‘giti bilan birga singadi”⁵⁴ . O‘zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining “Baxshichilik va dostonchilik san’atini yanada rivojlantirish hamda takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 26.04.2018 yildagi 304-son qaroriga asosan xalqimizning yuksak badiiy ijodiyoti asosida yaratilgan nomoddiy madaniy meros durdonalarini dostonchilar, o‘zbek baxshichilik san’atini yanada rivojlantirish va targ‘ib etishga hissa qo‘shgan ustoz baxshilar, xalqaro va respublika miqyosidagi nufuzli tanlovlarda yuqori o‘rinlarni egallagan yosh baxshilar va doston ijrochilariga, dostonchilar ijodining eng yaxshi namunalarini targ‘ib qilish borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Dostonlar mavzu jihatdan rang-barang bo‘lib, mazmunlarining umumiyligiga binoan ma‘lum turkumlarga birlashadi. Masalan, «Go‘ro‘g‘li» dostonlar turkumi qirqdan ortiq to‘la tugallangan hamda mustaqil ijro etiladigan ishqiy-romantik dostonlardan iborat bo‘lib, ularda didaktik mavzu ham alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbekistonda badiiy adabiyotimizda asrlar davomida xalq og‘zaki ijodida baxshilar tomonidan og‘zaki tarzda kuylab kelingan “Alpomish”, Go‘ro‘g‘li turkumidagi “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”, “Malikai Ayyor”, “Ravshan”, “Kuntug‘mish”, “Rustamxon”, “Avazxon”, “Oshiq G‘arib” va boshqa ko‘pgina dostonlar keng tarqalgan. Uning yaratilishi xalqimizning ma’naviy-maishiy qiyofasi, siyosiy qarashlari, axloqiy estetik tarbiya, adolat va xaqqoniyat, ozodlik va tenglik, qaxramonlik va vatanparvarlik xaqidagi ideallari bilan chambarchas bog‘liqdir. Asriy kurashlar va ideallar mavzusi g‘oyaviy mazmunni, voqelikning mohiyatini belgilaydi. Eposshunos olimlarimiz qayd etganidek, o‘zbek dostonchiligida asrlar bo‘yi tarixiyfolkloriy jarayonda professional tayyorgarlik, ustoz-sho-girdlik munosabatlari, uning hosilasi bo‘lgan dostonchilik maktablari mavjud bo‘lgan. Ammo ustoz-shogirdlik munosabatlaridagi dastlabki taqiq baxshilarning o‘z ustozlarini aytmasliklari va bu ko‘pgina xalqlar dostonchiligi uchun tipologik hodisa ekanligi ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan. Xalq og‘zaki poetik ijodi va ijrochilik orasidagi badiiy-estetik aloqadorlikning o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lgan folklorizmlarning o‘ziga xos xususiyatlari, tasnifi va tipologiyasi masalalari B.Sarimsoqov,⁵⁵ I.Yormatov⁵⁶ kabi olimlar tomonidan ma‘lum bir ilmiy qarashlar qilingan. “Doston kuylash jarayonida baxshilar ma‘lum bir marosim, urf-odatlar, qoidalarga amal qilishgan, auditoriyaning ijtimoiy tarkibini hisobga

olishgan”,– deydi T.Mirzayev. Shunisi diqqatga sazovorki, O‘zbekistonning Xorazm vohasidan tashqari deyarli barcha mahalliy tumanlarida dostonlar maxsus bo‘g‘iq ovozda do‘mbira jo‘rligida rechitativ deklamatsion ohanglar bilan ijro etiladi. Xorazmda esa kuychan ovozda dutor yoki an‘anaviy ansambl jo‘rligida ijro etiladi. Bu, ayniqsa, hozirgi kunda ham doston aytib kelayotgan Qashqadaryo va Surxondaryoning yirik baxshilari va ular maktabiga sodiq yosh iste‘dodlar ijrosida yorqin ko‘rinadi. Surxondaryo-Qashqadaryo voha dostonchiligi juda qadimiy, ayni paytda hozirga qadar yaxshi saqlangan mahalliy udum va an‘analariga ega. U o‘ziga xos adabiy-nasriy, she‘riy, shuningdek, musiqiy-ijodkorlik xislatlar bilan ta‘riflanadi. Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida eng keng tarqalgan tarixiy, bahodirlik, ishqiy dostonlardan “Alpomish”, “Avazxon”, “Rustamxon”, “Go‘r o‘g‘li” va boshqalarni tilga olish mumkin. Har bir doston o‘nlab turlicha holat va kayfiyatlarni ifodalovchi noma va kuylardan tuziladi. Ijrochi muayyan voqelik vaziyatidan kelib chiqib, o‘z ijro bisotida bor musiqiy namunalarni tanlab, o‘rinli ishlatadi. Doston voqealarining bosqichma-bosqich, salobatli bayon etilishi jarayonida so‘zli va sof cholg‘u kuylar katta o‘rin tutadi. Shuningdek, uning ijrosi davomida muntazam ravishda aytiluvchi har xil mazmundagi qo‘shiqsimon namunalar “noma” deb yuritiladi. Nomalar dostonchi tomonidan do‘mbira cholg‘usi jo‘rligida yo‘g‘on, bo‘g‘iq tabiatli, shu boisdan “ichki” deb ataluvchi ovozda ijro etiladi⁵⁷. Folklorshunos olimlar qayd etganlaridek, o‘zbek dostonchiligida dostonchi tayyorlashda, asosan, ustoz-shogirdlik munosabatlari orqali quyidagi bevosita va doimiy bo‘lgan shartlarga amal qilish maqsadga muvofiq bo‘lgan. O‘zlaridagi iqtidorni homiy ruhlardan deb bilgan shomon-baxshilar o‘z kasbini, albatta, kimgadir qoldirishlari shart bo‘lgan. Odatda, xuddi shomonlikdagi kabi baxshilik ham avloddan-avlodga o‘tgan. Shu bois ko‘pgina yetuk xalq baxshilari, masalan, Ergash Jumanbulbul o‘g‘li o‘zining yetti ajdodi baxshi bo‘lganini olimlarga faxr bilan so‘zlab bergan. Baxshilar o‘zlariga shogirdlik uchun iste‘dodli yoshlarni qidirib yurganlar. Biroq an‘anada xalq baxshilarining o‘z ustozlarini aytmasliklari so‘z san‘atiga nisbatan qadimiy qarashlardan kelib chiqqan urf-odatlar bo‘lishi mumkin. 2. Ta‘lim og‘zaki ravishda va bepul olib borilgan. Biroq shogird o‘zi mustaqil kuylashga fотиha olguncha ustoz oilasida barcha yumushlarni qilib yurgan. Aytish mumkinki, ustoz so‘zlari shogird uchun qonun bo‘lgan. 3. Dastlab do‘mbira chertish, termalar, dostonlarning tipik o‘rinlari yod olingan. 4. Ustoz doston aytish uchun qayerga bormasin, shogirdini o‘zi bilan birga olib yurgan.

Buni ta'limning o'ziga xos ko'rgazmaviy, amaliy shakli deb baholash mumkin. 5. Keyingi bosqichda alohida bir doston to'liq o'rganilgan. Olimlarning kuzatishlaricha, Qo'rg'on dostonchilik maktabi uchun "Yakka Ahmad", Janubiy O'zbekiston epik an'analari uchun "Ollonazar Olchinbek" dostonlari dasturiy hisoblangani uchun, o'tmishda har bir maktab uchun shu tipdagi asarlar majburiy xarakterda bo'lgan deyish mumkin. 6. Shogird ma'lum bir darajaga yetgach, ustoziga unga davralarda terma, dostonlardan parchalar kuylashga ijozat bergan. Undan keyingi bosqichda ustoz-shogird bir dostonni navbatma-navbat aytishgan. 7. Shogird ustoz repertuaridagi dostonlarning bir qismini to'liq o'zlashtirgach, ustoziga maxsus marosim kechasini o'tkazib, kishilar oldida unga fotiha bergan. Mavzumiz uchun muhim bo'lgan jihat shundaki, ustoz-shogird munosabatlari termalarda ham o'z badiiy ifodasini topgan. Ustoz-shogird munosabatlari orqali davom etib kelayotgan dostonchilik san'ati xalqimizning dunyo madaniy, ma'naviy xazinasiga qo'shgan munosib hissasi sifatida bebaho san'at turi bo'lib, yuqori badiiy qimmatga ega bo'lgan o'zbek xalq dostonlari milliy iftixor va o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev. SH. M. Xalq so'zi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
2. Sarimsoqov B. Folklorizmlar tipologiyasiga doir. T., 1980. – 4-son.
3. Yunusov R. O'zbek xalq musiqa ijodi. 2-qism. T., 2000
4. Ёрматов И. Типология фольклоризмов в современной узбекской литературе: Автореф. дисс. ... канд. филол.наук. – Ташкент, 1985.

